

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ТРЕНІНГУ

Визначено комунікативну компетентність, описано основні характеристики лідера спілкування та соціально-психологічного тренінгу (СПТ), виділено складові компоненти моделі комунікативної компетентності обдарованої особистості. Автором показано основні етапи роботи у тренінгу, що дає змогу розвивати й удосконалювати навички партнерського спілкування.

Ключові слова: комунікативна компетентність, лідер спілкування, модель комунікативної компетентності, соціально-психологічний тренінг.

Постановка проблеми

Вступ. Доросла людина в умовах теперішнього розвитку суспільства велику увагу приділяє такому сучасному феномену, як комунікація. Комунікація стає об'єктом дослідження філософського, соціологічного, політичного, педагогічного рівнів. Таке положення є цілком закономірним і логічним, бо однією із визначальних особливостей людського суспільства є спілкування. Саме в спілкуванні яскраво проявляється взаємодія людини зі світом та навколишніми людьми, тому питанню підготовки старшокласників до дорослого життя, удосконаленню комунікативних умінь і навичок приділяється велика увага на державному рівні. Більшість педагогів, психологів пропонують формувати, а потім й удосконалювати комунікативну компетентність молодих людей. А для якісного й ефективного спілкування, набуття лідерства у спілкуванні з юнаками та дівчатами, які перебувають на завершальному етапі первинної соціалізації [3, 66–67], вкрай необхідні певні риси, характеристики, навички та вміння. Лідером спілкування може виступати особистість із лідерською, атрактивною, соціальною або комунікативною обдарованістю [5]. Особи, які володіють однією із цих видів обдарованості, мають яскраві організаторські та лідерські здібності, здатні миттєво привертати й утримувати увагу довколишніх. У будь-якій ситуації вони знають, що і як сказати, використовуючи багатий словниковий запас і чарівну усмішку, але все однак існує необхідність удосконалення їхньої комунікативної компетентності.

Аналіз останніх досліджень. Комунікативні вміння і навички формуються та розвиваються у школярів протягом усього навчання в школі. Г. Андрєєва, В. Кан-Калик, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, Р. Немов, Л. Орбан-Лембрик, Т. Яценко та інші дослідники розглядали різні підходи трактування сутності комунікативних навичок, які є індивідуально-психологічними властивостями особистості, що розвиваються в процесі взаємодії та проявляються в здатності виконувати ефективну комунікативну діяльність [1]. Результатом розвитку та вдосконалення комунікативних умінь і навичок є придбання комунікативної компетенції, яку розглядають як складну організацію, що включає знання, установки, вміння та досвід міжособистісного спілкування; як систему внутрішніх засобів регулювання комунікативних дій; як орієнтованість у спілкуванні, засновану на знаннях і чуттєвому досвіді спілкування. Відомий науковець Л. Петровська наголошувала, що комунікативна компетентність — це сукупність навичок і умінь, що необхідні для ефективного спілкування [11, 59]. Ю. Ємельянов розглядає комунікативну компетентність як ситуативну адаптивність та вільне володіння вербальними й невербальними (мовні і немовні) засобами соціальної поведінки. Ступінь успішності задуманих актів впливу та засобів, що використовуються для справляння враження на інших, він називає мірою комунікативної компетентності [11, 59].

На думку психолога С. Петрушина, комунікативна компетентність охоплює когнітивні (орієнтованість, психологічні знання і перцептивні здібності), виконавчі (уміння і

навички) та емоційні (соціальні установки, досвід, систему відносин особистості) компоненти [8]. З погляду українських учених В. Киричука, Л. Миронової, Л. Єнотаєвої, комунікативна компетентність — це система внутрішніх ресурсів ефективної взаємодії: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок. Ефективне спілкування завжди передбачає спонтанний і творчий процес, тому ефективне спілкування — це розвивальне спілкування. Крім особистісних особливостей, до складу комунікативної компетентності входять особливості пізнавальних процесів й емоційної сфери. У цілому комунікативна компетентність пов'язана з адекватним використанням усієї палітри можливостей [4, 6–8].

Метою нашої статті є узагальнення поняття комунікативної компетентності особистості, визначення основних характеристик лідера спілкування та впливу СРТ (соціально-психологічного тренінгу) на формування та розвиток комунікативної компетентності особистості.

Виклад основного матеріалу

Упевнені, що за певних обставин, зокрема, у тісному колі знайомих, комфортній обстановці відповідного середовища тощо будь-який старшокласник може стати лідером спілкування (комунікативним лідером). Виходячи з того, що особистість, як самоорганізована система, вірогідно, може досягти високого рівня функціонування у комунікативній діяльності, вона виступає у ролі лідера спілкування. Лідер спілкування — це динамічне соціально-психологічне утворення, серед основних проявів яких виділимо такі:

- уміння ініціювати спілкування, розширювати коло знайомств, бути в центрі уваги групи, компанії, колективу тощо;
- висока гнучкість суджень, висловлювань під час спілкування, некатегоричність у судженнях та вміння легко приймати індивідуальність іншої людини;
- уміння здійснювати самопрезентацію та самомоніторинг;
- уміння продуктивно спілкуватися у разі виникнення конфліктних ситуацій;
- креативність, здатність до творчості;
- уміння слухати та чути думку співрозмовника тощо.

Ми розглядаємо **комунікативну компетентність** як складне утворення, яке включає у себе *здатність* встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, маючи певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування; ситуативну *адаптивність*; вільне володіння вербальними і невербальними *засобами* соціальної поведінки та розгорнуту *рефлексію*. Тому у моделі комунікативної компетентності особистості [6] нами виділено такі складові компоненти:

1) *особистісний компонент* — пов'язаний з процесом самопізнання особистості, інформації про себе, свій внутрішній світ, про індивідуально-психологічні особливості, що визначаються типом нервової системи, властивостями темпераменту, емоційною збудливістю, рівнем тривожності, такими психологічними характеристиками, як екстраверсія та інтроверсія;

2) *емоційний компонент* — стосується емоційної чуйності, емпатії, чутливості до іншого, здатності до співпереживання та співчуття, уваги до дій партнерів, внутрішнього переживання, тривожності тощо;

3) *когнітивний компонент* — пов'язаний з розумінням іншої людини, включає здатність передбачати поведінку співбесідника, конструктивно вирішувати проблеми, що виникають між людьми;

4) *мотиваційний компонент* — відображає бажання учасника спілкування вступати в контакт;

5) *поведінковий компонент* — віддзеркалює здатність людини до співпраці, ініціативність, адекватність у спілкуванні, організаторські здібності тощо [6].

Комунікативна компетентність вдосконалюється через досвід, який набувається не тільки в процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередковано, зокрема — через літературу, театр, кіно, Інтернет, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії та засоби їх рішень. На формування комунікативної компетенції впливає низка факторів. Визначають внутрішні і зовнішні чинники. До внутрішніх відносять: мотиваційну сферу; внутрішню позицію особистості, розвиток і становлення «Я» і почуття ідентичності особистості. До зовнішніх чинників відносять соціальні умови: суспільство, в якому використовується конкретна мова, його соціальна структура, відмінності між носіями мови у віці, соціальному статусі, рівні культури й освіти, місце проживання, також різницю в мовній поведінці залежно від ситуації спілкування [4]. Вважається, що формування комунікативної компетентності передбачає оволодіння особистістю сукупністю знань, емоцій і поведінкового досвіду, які дають змогу встановлювати, підтримувати та розвивати ефективні контакти з іншими людьми в різноманітних ситуаціях міжособистісної взаємодії [9, 30].

Розвиток комунікативної компетентності пропонується розглядати у двох аспектах:

- у процесі соціалізації і виховання, де людина вбирає з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і зорових форм, як символічних, так і образних, що дає йому можливість синтезувати, класифікувати різні епізоди соціальної взаємодії;
- засобом спеціально організованого соціально-психологічного тренінгу, де відбувається засвоєння знань, соціальних установок, умінь і досвіду у сфері міжособистісної взаємодії, їх відпрацювання й тренування [4].

Тому формування і розвиток комунікативної компетентності старшокласників відбувається завдяки активним методам навчання. Таким вважається використання соціально-психологічного та психологічного тренінгу спілкування (СПТ).

Тренінг (англ. training від train — навчати, виховувати, готувати, тренувати) — метод активного навчання, спрямований на розвиток знань, умінь і навичок та соціальних установок [2, 7]. За словами практичного психолога О. Євтихова, «груповий психологічний тренінг є методом навмисних змін людини, спрямованих на його особистісний та професійний розвиток через придбання, аналіз і переоцінку їм особистісного життєвого досвіду в процесі групової взаємодії» [2, 16–17]. На думку автора тренінгу партнерського спілкування І. Слободянюка, соціально-психологічний тренінг партнерського спілкування — це метод активного соціально-психологічного навчання і впливу, спрямованого на підвищення компетентності в спілкуванні [12, 4]. В. Пузіков дотримується думки, що проведення соціально-психологічного тренінгу, визначеного як «галузь практичної психології, орієнтованої на використання активних методів групової психологічної роботи з метою розвитку компетентності в спілкуванні» не має зводитися лише до тренінгу спілкування, тому тренінг — ефективна технологія з навчання конкретних навичок і вмінь. Найважливішим процесом є тренування й оволодіння новими навичками, навчання новим умінням, що базуються на груповій динаміці [10].

Зрозуміло, що тренінг слід використовувати, якщо бажаний результат — це не тільки отримання нової інформації, а й застосування здобутих знань на практиці. Тому тренінг розглядатиметься з погляду різних парадигм [13]:

- тренінг як своєрідна форма дресирування, коли за допомогою позитивного підкріплення формуються потрібні патерни поведінки, а за допомогою негативного — «стираються» небажані;
- тренінг як тренування, у результаті якого відбувається формування та відпрацювання умінь і навичок;
- тренінг як форма активного навчання, метою якого є передача знань, розвиток деяких умінь і навичок;

- тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення власних психологічних проблем [13].

Спільне дослідження драм людської взаємодії з метою створення ефективних способів їхнього розв'язання, на думку О. Сидоренко, є тренінгом комунікативної компетентності [11, 12]. Психологічний вплив, який заснований на активних методах групової роботи, дає змогу обдарованим старшокласникам цілком свідомо переглянути власні сформовані погляди і вміння у сфері спілкування, відпрацювати вдалі форми взаємодії з іншими людьми, спробувати «безболісно» вирішити складні ситуації, виходити з конфліктів тощо.

Однією з основних переваг тренінгу спілкування є те, що під час серії занять триває активна взаємодія старшокласників одного з одним, і вони вчаться знаходити потрібні слова, інтонації в непередбачених ситуаціях комунікації. За визначенням В. Захарова і М. Хрящової, для розвитку компетентності в спілкуванні необхідно розв'язувати такі завдання, як-то:

- придбання знань в галузі психології особистості, групи, спілкування;
- придбання умінь і навичок спілкування;
- корекція, формування і розвиток установок, що забезпечують успішність спілкування;

- розвиток здібностей до адекватної оцінки себе та інших людей;

- розвиток системи відносин особистості [2].

У червні — липні 2011 р. співробітники Інституту обдарованої дитини НАПН України взяли участь у Всеукраїнських літніх школах Національного центру «Мала академія наук України»: науково-технічної та інформаційно-телекомунікаційних технологій. Спочатку було проведено попереднє тренінгове заняття, мета якого швидке знайомство учасників науково-технічної літньої школи між собою. Важливо було виявити мотиваційну складову учасників, створити атмосферу довіри та творчості, налагодити міжособові стосунки у групі. Учасниками першої сесії літньої школи у Пущі-Водиці були хлопці (22 особи) та одна дівчина з різних областей України та Республіки Крим. Ця сесія стала першою спробою проведення серії тренінгових занять формування комунікативної компетентності обдарованих старшокласників. Тому для плідної роботи, ефективного взаєморозуміння учасників школи нами було проведено серію щоденних тренінгових занять з підвищення компетентності в спілкуванні, які передбачали «розвиток знань, соціальних установок, умінь і досвіду в області міжособистісного спілкування» [8], що і склало соціально-психологічний тренінг «Мистецтво партнерського спілкування». У школі інформаційно-телекомунікаційних технологій зібралися старшокласники з різних регіонів України — 3 дівчини та 22 юнаки у віці від 14 до 17 років. Упродовж десяти днів відбувалися 2-х годинні сесії з традиційним проведенням.

Загальна схема тренінгу включала основні етапи роботи:

- Проведення знайомства. Вступне слово тренера.
- Визначення очікувань учасників.
- Формулювання норм і правил роботи групи.
- Поглиблене знайомство.
- Використання загальноприйнятих видів діяльності упродовж усіх днів тренінгу (розминка, виконання вправ та ігор, дискусія, обговорення, ритуали в групі, рефлексія, підсумки дня тощо).

- Дотримання змісту програми тренінгу (з обов'язковим викладенням теоретичного матеріалу; здобуті знання одразу ж застосовувалися на практиці; висловлювання учасників і обговорення заняття).

- Завершення тренінгу.

Для досягнення мети розвитку та формування у обдарованих старшокласників

комунікативної компетентності тренінг спілкування відбувався традиційним методом, коли спілкування проходило чотири стадії: контакт, орієнтацію, пошук спільного рішення й ухвалення рішення. Велике значення у роботі зі старшокласниками набули психологічні ігри, вправи, що дають можливість дітям спочатку «прожити» ситуації, а потім самостійно зробити висновки. Формуючи комунікативну компетентність, ми надавали юнакам і дівчатам теоретичну інформацію про говоріння, слухання, використання вербальних і невербальних засобів комунікації тощо, проте підбираючи вправи, ми орієнтувалися на побажання учасників літньої школи, тобто на запит самих старшокласників. Важливим елементом сесії тренінгу був етап підведення підсумків дня — щоденна рефлексія. Хлопці та дівчата навчалися щиро, не прикрашаючи дійсності, промовляти те, що найбільш запам'яталося, вразило їх, ділились з іншими своїми враженнями і переживаннями. Все це сприяло можливості в підсумковій рефлексії зрозуміти, наскільки успішними комунікаторами вони стали, що їм допомагає досягти успіху в спілкуванні, а що робить його неуспішним та на що в подальшому треба буде звернути увагу. Завдяки інформаційній, емоційній взаємодії, у процесі якої реалізувалися комунікативні вміння особистості старшокласника, формувалася комунікативна компетентність, що включала такі компоненти:

- організацію контакту — уміння міжособистісної комунікації;
- підтримання контакту, встановлення зворотного зв'язку, пластичність комунікативних дій — уміння міжособистісної взаємодії;
- аналіз результатів контакту, рефлексія — уміння міжособистісного сприйняття [6].

Проведення соціально-психологічного тренінгу необхідно не тільки старшокласникам, у яких відбувається формування і розвиток комунікативних умінь і навичок, а й дорослим — для удосконалення їхньої комунікативної компетентності.

На початку вересня 2012 р. нами проведено СПТ «Ефективна комунікація» для класних керівників загальноосвітнього навчального закладу № 230 м. Києва. Дводенний виїзний тренінг показав необхідність впровадження таких занять у навчально-виховний процес. За результатами опитування учителів і керівництва школи виявлено, що спілкування між учителями і старшокласниками стало більш відкритим, приємнішим та доброзичливішим. Учителя стали легше приймати й інтерпретувати вербальні та невербальні сигнали співрозмовника (батьків, колег і учнів), більш уважніше ставитися до потреб учнів 10–11-х класів. Взагалі у школі атмосфера взаємодії й спілкування набагато покращилася, тому вирішено проводити серію тренінгів з формування та розвитку комунікативної компетентності для класних керівників, старшокласників і батьків упродовж 2012–2013 навчального року [7].

Висновки

Як показала практика, проведення комплексу тренінгових занять із старшокласниками суттєво полегшує процес оволодіння знаннями комунікації, спілкування, слухання, розвиває навички соціальної поведінки, рефлексії, уміння сприймати, розуміти й оцінювати інших людей, самого себе, свою групу тощо. Можемо зазначити корисність та ефективність соціально-психологічного тренінгу (СПТ) або окремих тренінгових занять під час формування і розвитку комунікативної компетентності старшокласників, що сприяє їхній подальшій успішній соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гельбак А. М. Розвиток комунікативних навичок у підлітковому віці засобами фасилітативного впливу: дис. ... канд. психол. наук / А. М. Гельбак. — К., 2010. — 208 с.
2. Евтихов О. В. Практика психологического тренинга / О. В. Евтихов. — СПб. : Изд-во «Речь», 2005. — 256 с.
3. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1989. — 256 с.

4. Киричук В. О. Комунікативна компетентність у спілкуванні вчителя з обдарованою дитиною: дидакт. посіб. / В. О. Киричук, Л. М. Миронова, Л. Є. Єнотаєва. — К. : Інформ. системи, 2010. — 158 с.

5. Лук'янчук Н. В. Поняття комунікативно обдарованої особистості / Н. В. Лук'янчук // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: зб. наук. пр. / І. С. Волощук (гол. ред.) [та ін.]. — К. : Ін-т обдарованої дитини, 2011. — Вип. 5. — С. 96–106.

6. Лук'янчук Н. В. Теорія та практика підготовки педагогічних працівників до формування комунікативної компетентності обдарованих старшокласників з використанням інформаційних технологій: метод. посіб. / Н. В. Лук'янчук, Н. А. Климova. — К. : ТОВ Інформаційні системи, 2011. — 184 с.

7. Мазурик Л. Тренінг як ефективна форма роботи з обдарованою учнівською молоддю в системі Малої академії наук: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Здоров'язбережувальні технології проектування розвитку обдарованості в контексті інтеграції України до європейського освітнього простору» (25–26 листоп. 2010 р., м. Луцьк) / Л. Мазурик. — Луцьк. — 2010. — С. 171–175.

8. Петрушин С. В. Психологический тренинг в многочисленной группе: методика развития компетентности в общении в группах от 40 до 100 человек / С. В. Петрушин. — М. : Академ. проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. — 256 с. — (Серия «Руководство практического психолога и социального педагога»).

9. Психолого-педагогічний супровід розвитку комунікативно обдарованих старшокласників: метод. посіб. / уклад. Н. В. Лук'янчук. — К. : Інформаційні системи, 2011. — 224 с.

10. Пузиков В. Г. Технология ведения тренинга / В. Г. Пузиков. — СПб. : Речь, 2005. — 224 с.

11. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии / Е. В. Сидоренко. — СПб. : Речь, 2004. — 208 с.

12. Слободянюк І. А. Тренинг партнерського спілкування / І. А. Слободянюк. — К. : Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент освіти в Україні», 2010. — 48 с.

13. Тренинг [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D2%F0%E5%ED%E8%ED%E3>

Лук'янчук Н. В.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ОДАРЕННОЙ ЛИЧНОСТИ В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ТРЕНИНГЕ

Определена коммуникативная компетентность, описаны основные характеристики лидера общения и социально-психологического тренинга (СПТ), выделены компоненты модели коммуникативной компетентности одаренной личности. Автором показаны основные этапы работы в тренинге, что позволяет развивать и совершенствовать навыки партнерского общения.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, лидер общения, модель коммуникативной компетентности, социально-психологический тренинг.

Lukyanchuk N. V.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF GIFTED PERSONALITY IN THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL TRAINING

The paper presents a definition of communicative competence, the basic characteristics of communication leader and socio-psychological training (SPT), components of communicative competence model of gifted personality have been selected. The author shows the main stages of the training, which allows us to develop and improve the skills of partner communication.

Key words: communicative competence, communication leader, communicative competence model, socio-psychological training.